

Ю.Б. Каленіченко

Екологічне страхування та проблеми його розвитку в Україні

У статті розглянуті основні проблеми впровадження екологічного страхування в Україні та шляхи їх вирішення.

Україна перебуває на шляху до ринкової економіки, на шляху до такої системи при якій кожна людина мала б право займатися тією діяльністю, яка їй подобається. Економічні перетворення, що мають місце у нашій країні, відбуваються не на належному рівні, але поступово рухаються вперед. На перший погляд начебто все добре, все йде своєю чергою, але, придивившись, видно, що не все так добре, як хотілося б. Екстенсивний шлях розвитку економіки, що цілеспрямовано розвивався в Україні з 30-х років ХХ сторіччя і який панує по теперішній час, неминуче повинен породити екологічну кризу. Прямі втрати, пов'язані з техногенними аваріями і хронічними захворюваннями від забруднення навколишнього середовища, складають в Україні 4-6% валового національного продукту. На частку цих чинників припадає 15-25% випадків передчасної смертності. Щорічно спостерігається значна кількість аварійних забруднень.

Негативні наслідки погіршення якості середовища виявляються, зокрема, в погіршенні здоров'я людини (передчасна смерть, фізичні і психічні розлади, що накладаються хворобами, обмеження), в збитку майну фізичних і юридичних осіб, а також у руйнуванні природних ресурсів.

Неможливо не помітити, що процес формування ринкових відносин супроводжується зниженням відповідальності суб'єктів господарювання за аварійне забруднення навколишнього середовища, частка якого в загальному об'ємі забруднення складає від 20 до 30%. В той самий час приватизація господарських об'єктів здійснюється без урахування вартості попередженого та фактичного забруднення повітря, землі, водних, лісових і інших видів природних ресурсів, що, з одного боку, істотно перевищує ступінь екологічного ризику в країні (з погляду подальшого погіршення якості навколишнього середовища) а, з іншого, – фактично робить неможливим забезпечення соціальної захищеності і рівних прав громадян у процесі приватизації, які зафіксовані в ст. 2 Закону України „Про приватизацію майна державних підприємств”.

Особливу тривогу викликає відсутність екологічної експертизи приватизаційних проєктів, що за відсутності обліку екологічних витрат виробництва у внутрішньонаціональному обороті і в зовнішньоекономічній діяльності призводить до зниження вартості об'єктів, що приватизуються, і створює умови для експорту до України екологічно небезпечних виробництв, технологій, екологічно брудної продукції. У цих умовах формування довгострокової структурної політики і механізму її реалізації неможливе без урахування екологічної ситуації, що реально склалася, а також екологічно небезпечних тенденцій в розвитку приватнопідприємницької діяльності.

Каленіченко Юрій Борисович, асистент кафедри економіки Сумського державного університету.

© Ю.Б. Каленіченко, 2005

ЧАСТИНА 2 НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

Одним з елементів механізму структурної перебудови економіки України повинне стати екологічне страхування, яке представляє систему відносин, що виникають у процесі антропогенної (виробничої) діяльності, між страховиком і страхувальником щодо попередження збитку і його відшкодування у разі аварійного забруднення навколишнього середовища.

Мета екологічного страхування – утворення страхових фондів для попередження екологічних аварій і катастроф; відшкодування збитків, заподіяних юридичним і фізичним особам в наслідок забруднення навколишнього середовища; забезпечення умов проживання населення і функціонування підприємств усіх форм власності в зонах надзвичайних екологічних ситуацій [5].

Складність цього механізму полягає саме у його меті, спрямованій на захист довкілля разом із людиною. Справа охорони довкілля сьогодні передбачає разом із вирішенням технологічних та соціально-екологічних задач, комплексного підходу, який охоплює широкий спектр галузей, та першочергово – права.

Тільки при інтеграції всіх напрямків інститутів економіки та права можливо створити систему необхідних умов, при яких можна досягти оптимального рівня впровадження екологічних вимог.

Суб'єктами екологічного страхування можуть бути фізичні і юридичні особи, а як об'єкт екологічного страхування можна розглядати будь-який екологічний ризик забруднення навколишнього середовища і потенційного економічного збитку, заподіяваного забрудненням виробничими, побутовими та іншими відходами, транспортними засобами, а також забрудненням при:

- розміщенні, проектуванні, будівництві, реконструкції, введенні в дію і експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів;
- застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних хімічних речовин та інших препаратів;
- дії акустичних, електромагнітних, іонізуючих та інших шкідливих фізичних чинників;
- викидах радіоактивних речовин;
- транзитному транспортуванні і розміщенні на території України екологічно небезпечних матеріалів як вітчизняного, так і імпортного виробництва.

Відмінності в об'єктах екологічного страхування є основою його розподілу на види. Відповідно до цього критерію всю сукупність страхових відносин можна поділити на такі види:

- страхування відповідальності на випадок аварійного забруднення навколишнього середовища;
- майнове страхування фінансових збитків, обумовлених аварійним забрудненням навколишнього середовища;
- особисте страхування життя, здоров'я, працездатності і пенсійного забезпечення громадян на випадок настання аварійного забруднення навколишнього середовища.

Досвід низки зарубіжних країн (США, Англія, Франція, Італія, Голландія, Швеція), а досвід, по суті, чималий, оскільки в США та ін. європейських країнах страхування відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу, було введено ще в 60-ті роки ХХ сторіччя, показує, що економічна відповідальність підприємств-забруднювачів повинна бути передбачена нормами цивільного права і забезпечуватися спеціальними страховими фондами. Порівняно недавно в західних країнах з'явився новий вид страхування – економічне. Там, де штрафи відчутно „б'ють” по кишнях власників шкідливих виробництв, вони вважають за краще не тільки спорудити очисні споруди, але і застрахуватися на випадок аварії. Трапилася аварія – сплатив штраф –

ЧАСТИНА 2 НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

одержав страховку. Якщо підприємство тривалий час працює без подій і удосконалює систему безпеки, страховий внесок зменшується, страхова сума збільшується, можливі навіть грошові виплати підприємству від страхової компанії за дотримання екологічних норм. Підприємцю у таких умовах стає вигідна безаварійна робота.

Специфіка екологічно небезпечної для населення ситуації, що склалася в Україні (аварія на Чорнобильській АЕС, численні випадки аварійних забруднень повітря, ґрунту і водних джерел), вимагає розвитку особливого виду екологічного страхування – особистого. При введенні у практику цього виду страхування страхувальникам може бути надана гарантія відшкодування збитку від забруднення навколишнього середовища незалежно від суб'єктивних обставин, тобто на підставі укладеного ними договору страхування і правових норм.

У проекті Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" (ст. 49) передбачено, що екологічне страхування може проводитися в обов'язковій і добровільній формах. В той самий час в Декреті Кабінету Міністрів України „Про страхування” проблеми екологічного страхування не відрегульовані. У зв'язку з цим стоїть завдання розроблення, в першу чергу, концепції страхування екологічних ризиків в Україні як сукупності початкових положень, що розкривають найістотніші теоретико-методологічні підходи до формування механізму регулювання відносин у сфері природокористування, що забезпечує компенсацію екологічних збитків, збереження і відтворення природних ресурсів, а також безперервність відтворювального процесу.

Виходячи з цільової установки екологічного страхування, можна визначити такі його основні функції:

- 1) формування екологічної відповідальності фізичних і юридичних осіб за результати антропогенної діяльності як найважливішої складової екологічної культури населення;
- 2) стимулювання протиаварійних заходів за рахунок диференціації страхових тарифів і грошових виплат підприємствами за безаварійну роботу;
- 3) забезпечення компенсаційних гарантій потерпілим (третім особам та працівникам підприємств – страховика) незалежно від фінансового стану підприємства – винуватця аварійного забруднення навколишнього середовища;
- 4) забезпечення стійкості фінансового положення підприємства за необхідності відшкодування збитку потерпілим від аварійного забруднення навколишнього середовища і витрат на відновлення власного виробництва;
- 5) забезпечення реалізації правових гарантій екологічного захисту фізичних і юридичних осіб за рахунок сформованих страхових фондів [6].

Реалізація основних принципів охорони навколишнього природного середовища, закладених у рішеннях міжнародних угод і конференцій, у вітчизняних законах і законодавчих актах, найчастіше неможлива через надзвичайну обмеженість ресурсів. Завдання ще більше ускладнюється, коли справа стосується катастрофічних подій: в цей час ресурси на запобігання їх розвитку, на ліквідацію наслідків і компенсацію понесених збитків потрібні в терміновому порядку і у відносно великих розмірах. Катастрофічні й екологічні ризики для України – жорстока реальність не тільки через аварію на Чорнобильській АЕС, але і тому, що в зонах можливого зараження сильнотоксичними речовинами проживає 15 млн. чоловік, у зонах сейсмічної активності – 11 млн., у зонах можливого катастрофічного затоплення – 7,4 млн., а рівень зносу основних фондів складає близько 36%.

Ситуація вимагає створення надійного і ефективного механізму залучення засобів у природоохоронну діяльність. При цьому, природно, для більшості суб'єктів економіки основним мотивом, що спонукає до фінансової участі в природоохоронній діяльності,

може бути або механізм владної мотивації, реалізований через адміністративно-командні методи і продиктований турботою про безпеку людей, або економічна вигода.

Важлива роль у цьому може бути відведена розвитку і забезпеченню економічної стабільності і безпеки населення, територій і організацій на основі удосконалення страхування екологічних і катастрофічних ризиків.

Розглядаючи екологічне страхування як один з економіко-правових важелів забезпечення безпеки економіки України (інші необхідні заходи включають зміну податкової політики, значне посилення штрафних санкцій за забруднення навколишнього середовища, створення самими підприємствами фондів для виплат компенсацій і відшкодування витрат за очищення від забруднень, пов'язаних з їх діяльністю, створення системи регіональних і загальногалузевих екологічних фондів як умови забезпечення екологічної безпеки об'єктів і населення у разі крупних аварій і катастроф), необхідно чітко визначити і обмежити його місце. Принциповими у зв'язку з цим є такі питання: якого роду забруднення навколишнього середовища можуть бути об'єктом екологічного страхування? Як виробити оцінку ризику при розрахунку страхових тарифів? Який повинен бути термін страхування? У яких формах найбільш доцільно проводити екологічне страхування? Який механізм формування страхових фондів для забезпечення відшкодування збитку від екологічних ризиків?

Забруднення підприємствами навколишнього середовища може бути пов'язане з постійними і одиничними викидами, обумовленими техніко-технологічними причинами або випадковими явищами, мати локальний або глобальний характер. В умовах України відповідальність страховика, здається, повинна розповсюджуватися на покриття збитків, викликаних усіма видами забруднення навколишнього середовища за винятком забруднень катастрофічного характеру. При цьому об'єм відповідальності страховика повинен лімітуватися з покладанням обов'язку відшкодування частини збитку на страхувальника.

Головною методологічною проблемою екологічного страхування є визначення початкової бази для розрахунку страхових тарифів (розміри збитків, заподіяваних майну і фізичним особам, методика їх обчислення, визначення системи нормативів для розрахунку). При розрахунку тарифів необхідно враховувати серйозне відставання технологій виробництва, що застосовуються в Україні, в порівнянні зі світовою практикою, відсутність необхідної кількості і належної якості контрольно-вимірювальних приладів, які дозволяють достатньо точно оцінити рівень забруднення, низький технічний рівень і аварійний стан багатьох очисних споруд. Все це в комплексі обумовлює високий ступінь забруднення землі, вод і атмосфери. Тому, навіть не проводячи попередніх розрахунків, можна прогнозувати можливість великого об'єму виплат відшкодування зі страхування екологічних ризиків і відповідно необхідність встановлення високих тарифів. У зв'язку з цим при формуванні тарифних ставок необхідно розв'язати суперечність між реальними фінансовими можливостями страхувальників і обмеженням об'єму страхової відповідальності страховиків. Також, на наш погляд, винятково важливе значення має диференціація тарифів, оскільки розміри збитку, заподіяваного підприємствами різних галузей, сильно коливаються. Наприклад, структура збитку, що завдається від забруднення повітряного басейну, має такий вигляд: енергетичний комплекс – 86%, нафтохімічний – 5%, промисловість будівельних матеріалів – 4%, хімічна промисловість – 2%, паперова промисловість – 1%, інші галузі – 2%. Основний же збиток від забруднення водного середовища завдається підприємствами нафтохімічної промисловості. При цьому збитки від забруднення повітряного басейну в п'ять разів вище, ніж від забруднення водних ресурсів.

Специфіка формування екологічного страхування в Україні (нерозробленість правової бази, відсутність висококваліфікованих експертів і юристів, а також спеціальних методик щодо розрахунку тарифних ставок і резервних фондів) повинна бути врахована при визначенні термінів страхування. Тому, на наш погляд, доцільно починати екологічне страхування з короткострокового з поступовим переходом до довгострокового. Виникає також питання, на який термін після настання страхової події може поширюватися відповідальність страховика? Страхові компанії, мабуть, прагнутимуть скоротити його, оскільки це полегшує їм розрахунок необхідних розмірів резервів і тарифних ставок. Але тоді страхування вступає у суперечність з інтересами потерпілих і суспільства, які зацікавлені в покритті збитків незалежно від термінів їх виникнення. Очевидно, при проведенні екологічного страхування в Україні доцільно було б орієнтуватися і на загальні терміни позовної давності за цивільним законодавством.

Принциповим є вибір форм екологічного страхування. При страхуванні відповідальності на випадок забруднення навколишнього середовища, на наш погляд, найефективнішим буде обов'язкове страхування як форма забезпечення страхового захисту інтересів третіх осіб (потерпілих). При майновому страхуванні фінансових збитків, обумовлених аварійним забрудненням навколишнього середовища, можна було б запозичити зарубіжний досвід використання „добровільно-обов'язкового страхування”. Ця форма є системою страхування, відповідно до якої товаровиробник для отримання ліцензії на той або інший вид діяльності, пов'язаної з потенційною екологічною небезпекою, зобов'язаний надати фінансову гарантію відшкодування можливого збитку в межах наперед обумовленої суми. Зазвичай форма такої гарантії не обговорюється. Вона може бути різною: сума на депозитному рахунку, зобов'язання банку про надання кредиту, різного роду резервні фонди та ін. Але перевага, як правило, віддається укладанню договору страхування як найекономічнішому найефективнішому способу забезпечення зобов'язань.

Що стосується особистого страхування життя, здоров'я, працездатності і пенсійного забезпечення громадян від екологічних ризиків, воно може здійснюватися тільки на добровільній основі.

Створення ринку екологічних послуг вимагає формування страхових фондів. У систему страхових екологічних фондів необхідно включити:

- державний страховий екологічний фонд;
- екологічні фонди страхових компаній.

Державний страховий екологічний фонд може бути сформований за рахунок відрахувань страхових компаній, відрахувань підприємств, що формують свої власні страхові фонди, відрахувань з фондів взаємного екологічного страхування, створених об'єднаннями підприємств на галузевій або регіональній основі, а також фінансових джерел, акумульованих через систему оподаткування і штрафів. За рахунок засобів цього фонду повинен забезпечуватися страховий

захист інтересів третіх осіб від спричинення їм збитку аварійним забрудненням навколишнього середовища у разі, коли відповідальність страховика не настає, а також здійснюється фінансування превентивних заходів на національному рівні.

Екологічні фонди страхових компаній можуть формуватися за рахунок внесків страхувальників і забезпечувати їх страховий захист при постійних і одиничних випадках забруднення навколишнього середовища, а також економічне стимулювання екологічно безпечних виробництв.

Слід зазначити, що зарубіжні страховики відносять екологічне страхування до найскладніших видів страхових операцій. В Україні тільки почався процес формування ринку екологічних страхових послуг, страховики поки що не мають достатнього досвіду, як зі страхування відповідальності, так і зі страхування ризиків, пов'язаних з діяльністю промислових підприємств [9].

Страховий ринок в Україні до цього часу розвинений дуже фрагментарно. Питання страхування екологічних і катастрофічних ризиків, навіть в умовах сформованої ринкової системи, є проблематичними. В умовах України на все це ще накладаються труднощі економіки перехідного періоду.

Тим часом, незважаючи на викладені проблеми, вже зараз є певна теоретична і експериментально-практична основа, що дозволяє приступити до вдосконалення методів оцінки зазначених ризиків, до розроблення законодавчих, нормативних і методичних положень у даній галузі страхування.

У даний час, незважаючи на всі досягнення науково-технічного прогресу, населення, організації та окремі території як і раніше піддаються дуже серйозній небезпеці через стихійні лиха, а імовірність опинитися в зоні впливу значної техногенної аварії істотно зросла. Причому, через цілий ряд причин, коли мова йде про глобальні катастрофи, вже неможливо виділити суто природні або антропогенні. Практично всі катастрофи зараз є природно-антропогенними. Збиток, що наноситься цими катастрофами, важко недооцінити, тому що він складає до 4% ВВП країни.

Тим часом, більш-менш ефективної системи матеріально-фінансового захисту від реалізації катастрофічних ризиків, у тому числі від глобальних екологічних ризиків, не існує не тільки у нас, але й у країнах з ринковою економікою. Державі найчастіше не під силу самостійно здійснювати заходи із попередження природно-антропогенних катастроф і ліквідації їх наслідків.

Страхування екологічних ризиків на Заході розвивалося в рамках страхування майнової відповідальності, пов'язаної із збитком від забруднення. Страхування в цих країнах є могутнім фінансовим механізмом, що регулює цілий ряд проблем, які стосуються безпечної роботи підприємства та його відповідальності перед третьою стороною, а також питань охорони навколишнього середовища.

Звертаючись до страхування відповідальності потенційних порушників змушує, насамперед, жорсткість судових рішень у разі порушення природоохоронного законодавства. При цьому досить поширене добровільне страхування відповідальності за відшкодування збитку від аварійного забруднення навколишнього середовища в рамках загального страхування цивільної відповідальності підприємств.

Таким чином, розвиток системи страхування екологічних і катастрофічних ризиків дозволяє:

- зменшити витрати підприємств із задоволення претензій третіх осіб у зв'язку зі збитком, нанесеним їм забрудненням навколишнього середовища;

ЧАСТИНА 2 НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- дати гарантію постраждалим в одержанні належних їм за законом сум відшкодування незалежно від фінансового положення підприємства-забруднювача;
- виконувати функції контролю за здійсненням підприємствами засобів безпеки;
- бути одним із джерел фінансування заходів щодо забезпечення безпеки і таке інше.

При подальшому розвитку системи страхування екологічних і катастрофічних ризиків можуть бути прийняті різні стратегічні напрямки: страхування даних ризиків у рамках наявних традиційних видів страхування; формування самостійних видів страхування даних ризиків; комбінація перших двох напрямків. Другий напрямок є більш радикальним, який потребує термінового прийняття декількох законів про обов'язкове страхування, і воно в умовах реформування економічної системи може виявитися найефективнішим.

У цілому повинні передбачатися прийняття і поетапна реалізація відповідної Концепції, що, у першу чергу, повинна включати:

- прийняття пакета таких Законів України „Про обов'язкове екологічне страхування” (страхування відповідальності осіб – власників джерел підвищеної екологічної небезпеки), "Про обов'язкове страхування від повеней" (майнове страхування), "Про обов'язкове страхування від метеорологічних небезпечних явищ" (майнове страхування) та ін.;
- створення пільгових умов для розвитку добровільного майнового страхування (майно усіх видів власності) і особистого страхування (страхування на випадок втрати працездатності, на випадок смерті, на дожиття до визначеної кількості років у зоні встановленого рівня забруднення та ін.).

В умовах економіки перехідного періоду мають місце серйозні проблеми фінансового характеру, пов'язані з попередженням техногенних аварій і локалізацією стихійних лих, компенсацією збитків і ліквідацією наслідків. Назріла необхідність у створенні економічного механізму, який би дозволив втягнути в рішення проблеми якомога більше коло суб'єктів економічних відношень.

Отже, можна зробити висновки:

1) реальним і ефективним механізмом залучення ресурсів у діяльність щодо збереження екологічної безпеки населення і територій може стати страхування екологічних і катастрофічних ризиків;

2) розвиток страхування безсумнівно зажадає розроблення і розвитку принципово нових видів страхування, що охоплюють екологічні і катастрофічні ризики;

3) страхування екологічних і катастрофічних ризиків через їх спустошливий вплив і значних страхових виплат можливо тільки з прийняттям загальнодержавної Концепції і розвитком системи страхування в цілому, у першу чергу, прийняття пакета Законів України: „Про обов'язкове екологічне страхування” (страхування відповідальності осіб – власників джерел підвищеної екологічної небезпеки), "Про обов'язкове страхування від повеней" (майнове страхування), "Про обов'язкове страхування від метеорологічних небезпечних явищ" (майнове страхування) та ін.;

4) розвиток системи страхування вимагає також удосконалення методичних підходів за ймовірною оцінкою ризику, за оцінкою економічного і страхового збитків, за розрахунком тарифних ставок і сум, що необхідно здійснювати за кожним видом природно-антропогенних катастрофічних подій, що розглядаються як страхові [3].

Найбільш поширеною організаційно-правовою формою страхових організацій в Україні на сьогодні є господарські товариства різних типів. У той самий час їх діяльність не завжди спрямована на проведення рівної конкуренції на ринках страхових послуг, що пов'язується, як це відмічено у Програмі розвитку страхового ринку

України на 2001-2004 роки, з тенденцією його монополізації в інтересах окремих міністерств, фінансово-промислових груп або місцевих адміністрацій. Подібна практика індивідуальної роботи страховиків з окремими підприємствами або їх групами призводить до необхідності перестраховувати об'ємні ризики, як правило, за кордоном, куди передається на сьогодні до 90% страхової премії від страхування авіаційних і морських ризиків, ризиків здоров'я осіб, які від'їжджають за кордон, до 50% – під час страхування великих майнових ризиків, що свідчить про відносну слабкість страхових компаній України та не створює умов для накопичення потужних страхових резервів.

У цілому мова йде про достатньо значні кошти. Тільки за операціями перестраховування у 2000 році перестрахованим було виплачено 952 129 тис. грн. (67 758 тис. грн. нерезидентам), незважаючи на те, що в Україні застраховано лише близько 10% ризиків (у розвинених державах цей показник становить 90- 95%). Частка українського страхового ринку в загальноєвропейському обсязі страхових послуг становить 0,05% (0,9% ВВП України, в європейських країнах – 8-12% ВВП), при тому, що Україна становить 7% населення Європи. Відомо, що у Франції резерви страхових компаній і фондів з добровільного страхування життя у 3 рази перевищують розмір річного ВВП. Кошти таких фондів є потужним джерелом внутрішніх інвестицій національної економіки.

Загальна сума зібраних в Україні страхових премій у 1999 році становила 1,160 млн. гривень. У 2000 році ця сума значно зросла і досягла 2,136 млн. грн., що дало можливість страховикам збільшити у 2 рази розміри власних статутних фондів (327,9 млн. грн.) та на 20% загальну суму страхових резервів (537 млн. грн.). Загальна (валова) сума страхових виплат дорівнювала у 2000 році 370 млн. грн.

Зростання фінансової потужності є актуальним завданням не лише для подальшого розвитку українського страхового ринку, але й для вирішення масштабних загальнодержавних проблем. У першу чергу, це завдання подальшого збільшення страхових резервів вітчизняних компаній для забезпечення шляхом страхування реальної компенсації збитків, завданих стихійними лихами, катастрофами та аваріями природного і техногенного характеру, що зменшить навантаження на державний та місцеві бюджети, а також дасть можливість залучити ресурси страхових компаній для інвестування національної економіки.

Здорова конкуренція на ринку страхових послуг в Україні сприятиме більш високій конкурентоспроможності вітчизняних страховиків та приведенню національного ринку у відповідність до світових стандартів. Ці завдання можуть бути вирішені за рахунок поглиблення кооперації українських страхових компаній, поширення практики співстрахування, створення об'єднань страховиків та подальшої інтенсифікації їх діяльності.

Значний інтерес має становити практика використання нових форм співпраці страховиків та залучення нових організаційних засад, наприклад, таких, як товариства взаємного страхування (ст. 13 Закону “Про страхування”), страховий пул – (ст. 12 Закону “Про страхування”), фонд страхових гарантій – (ст. 32 Закону “Про страхування”) [3].

Страховим механізмом досягається декілька цілей. По-перше, концентруються кошти безпосередньо на переоснащення безпечного виробництва, реалізацію заходів з

ЧАСТИНА 2 НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

охорони здоров'я працюючих, а також на компенсацію збитків щодо відновлення здоров'я осіб, які постраждали. По-друге, при страхуванні значно зростають вимоги та посилюється контроль за потенційно небезпечними видами діяльності. Все це дозволяє підвищити суспільну довіру до екологічного страхування і відповідно покращити соціальний клімат в державі [4].

Становлення та розвиток екологічного страхування в Україні залежать не лише від вирішення юридичних та організаційних питань. Його перспективи значною мірою визначаються готовністю населення сприйняти цей новий вид страхування. У зв'язку з цим важливо, яке місце займає в системі соціальних пріоритетів населення проблема стану довкілля. НДІ соціально-економічних проблем міста протягом більше ніж десяти років проводить моніторинг найбільш актуальних проблем столиці на основі опитувань громадської думки киян. Опитування проводилися за репрезентативною для м. Києва вибіркою методом анкетування за місцем мешкання.

Проведені дослідження дали змогу визначити, як у контексті змін соціально-економічної ситуації у країні та її столиці, зокрема, змінювалося ставлення населення до проблем екології. Результати опитувань засвідчили, що з другої половини 80-х років ХХ ст. соціальні пріоритети киян обумовлювалися найбільшою у світі екологічною катастрофою на ЧАЕС. Так, серед найактуальніших проблем мешканців столиці забруднення навколишнього середовища перебувало на першому місці. Як проблема номер один стан довкілля турбував 65% респондентів. На другому місці тоді була проблема забезпечення якості продуктів харчування, а на третьому – поширення "блату" та несправедливий розподіл благ. Якщо дві останні проблеми були наслідком дефіцитного характеру економіки, то стурбованість екологічною ситуацією стала результатом того психологічного шоку, який пережили кияни під час відносно недавніх подій на ЧАЕС. Протягом 1989-1991 років екологічна проблема міцно тримала першість у системі соціальних пріоритетів киян.

Перехід від командно-адміністративної системи управління до ринкової моделі, лібералізація економічних відносин призвели до суттєвого зниження рівня життя населення та змін у розподілі його соціальних пріоритетів. Починаючи з 1991 року, проблема довкілля вибуває із трійки проблем, що, на думку киян, потребують першочергового вирішення. Її місце займають проблема забезпечення міста якісними продуктами харчування, проблема охорони правопорядку та житлова.

Тим часом до кола найактуальніших особистих проблем почала входити проблема високих цін. Карколомні інфляційні стрибки, падіння рівня виробництва призвели до того, що з 1993 року низький матеріальний стан став на думку переважної більшості киян, не лише особистою проблемою, а пріоритетною проблемою для міста в цілому. А протест проти зниження життєвого рівня став основним гаслом, яке могло б, на думку киян, спонукати їх до участі у виступах протесту і тоді, й зараз.

У подальші три роки першість серед найактуальніших проблем міста перейшла до проблеми боротьби зі злочинністю, соціального захисту малозабезпечених та покращання медичного обслуговування. Проте екологічна проблема залишалася у п'ятірці найважливіших серед киян. При цьому помітного прогресу у покращанні екологічної ситуації у місті його мешканці не відзначали. Так, у 1993 році за п'ятибальною шкалою кияни оцінили її на 1,7 балу. Кожен другий визначав її як зовсім незадовільну, і лише один із ста – як повністю задовільну. Які ж складові були таких низьких оцінок у той час?

Особливе занепокоєння у киян викликали хімічне забруднення харчових продуктів та радіаційний фон (58 та 54% відповідно). Більше третини опитаних були занепокоєні якістю води, кожен четвертий якістю повітря та санітарним станом вулиць. Отже,

ЧАСТИНА 2 НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

оцінки киян екологічної ситуації у місті визначалися перш за все наслідками аварії на ЧАЕС.

Низькі оцінки отримали тоді й зусилля міської влади у вирішенні проблем довкілля. У десяту річницю Чорнобильської катастрофи кияни за п'ятибальною шкалою оцінили діяльність міської адміністрації у цьому напрямку на 1,9 балу. Про значення для киян у той час екологічної проблеми свідчить також те, що переймалися нею близько однієї третини респондентів, а 12-15% вважали, що вимоги покращення екології у місті здатні були підбурити мешканців столиці до актів протесту. Але 1996 рік можна вважати переломним у ставленні киян до екологічної проблеми. Починаючи з 1997 року частка респондентів, які вбачали, що масові акти протесту у місті можуть відбутися під гаслами боротьби із забрудненням довкілля, зменшилася до 2%, а у 2000 р. менше 1%.

У цей самий час знизився і рейтинг екологічної проблеми для киян. Сьогодні вона виявилася на шостому місці, а частка киян, що переймається станом довкілля, складає менше однієї п'ятої. При цьому проблемою скорочення безробіття, що займає останні три роки перше місце, загалом переймається 72% киян. Чи означає це, що екологічні проблеми не турбують зараз мешканців столиці? Фокус-групові дослідження, проведені наприкінці 90-х, які спробували визначити, що саме спонукає респондентів зарахувати ту чи іншу проблему до кола першочергових, показали, що це не так.

Проблема екології почала входити до кола пріоритетних у столиці. Особливу стурбованість учасники дослідження висловлювали щодо якості питної води та харчових продуктів. Продаж м'ясних продуктів на стихійних ринках, відсутність контролю за якістю продуктів також не залишилися поза увагою киян. Разом із тим, певні позитивні зміни стану довкілля у місті респонденти пов'язували із зупиненням шкідливих виробництв.

Таким чином, говорити про те, що зміна рейтингу екологічної проблеми зумовлена особливими успіхами у її вирішенні, вочевидь не варто. Основна причина таких змін полягає у значному падінні рівня життя населення і зосередженні їх на більш нагальних проблемах виживання. Так, станом довкілля найменше стурбовані ті кияни, які віднесли себе до найбіднішого майнового класу. Найменше серед них і тих, хто стурбований якістю харчових продуктів. Ще більш красномовні результати розподілу соціальних пріоритетів киян залежно від того, як вони визначають свої грошові можливості. Так, тих, хто повідомив, що їм грошей вистачає, екологічна проблема турбує кожного четвертого і поділяє із житловою п'яте місце.

Тих киян, кому грошей ледь вистачає або не вистачає навіть на найнеобхідніше, проблема довкілля турбує значно менше. Отже, низький життєвий рівень населення столиці зумовлює місце екологічної проблеми в розподілі соціальних пріоритетів мешканців столиці. Значення цієї проблеми буде зростати із зростанням життєвого рівня населення. Екологічна свідомість притаманна благополучним суспільствам. Україна перебуває лише на початку шляху до розвиненого суспільства.

Отже, відсутність екологічної свідомості у населення сьогодні є значною перешкодою для становлення в нашій країні екологічного страхування [10].

- 1 *Лук'янихін В.О.* Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком: Монографія. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2002. – 314 с.
- 2 *Абалкіна И.Л.* Страхование экологических рисков (из практики США). – М.: ИНФРА-М, 1998. – 88 с.
- 3 *Балацький О., Лук'янихін В., Лук'янихіна О.* Екологічний менеджмент: проблеми та перспективи становлення та розвитку//Економіка України. – 2000. – № 5. – С. 68-73.

ЧАСТИНА 2 НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- 4 *Веклич О.* Совершенствование экономических инструментов экологического управления в Украине//Економіка України. – 1998. – № 9. – С. 65-74.
- 5 *Моткин Г.А.* Основы экологического страхования. – М.: Наука, 1996. – 192 с.
- 6 *Вертелецький Д.Б.* Екологічне страхування в Україні: <http://uainsur.com/public/03/08/15/6>.
- 7 *Жиденко К.М.* Проблеми та перспективи впровадження екологічного страхування в Україні. <http://uainsur.com/public/03/08/19/10>.
- 8 *Гусар В.У.* Роль і завдання страхових організацій у системі екологічного страхування в Україні: <http://uainsur.com/public/03/08/17/9>.
- 9 *Сердюк А.М., Буравльов Е.П., Черниченко І.О.* Визначення медико-екологічних ризиків у проблемі екологічного страхування. <http://uainsur.com/public/03/08/21/13>.
- 10 *Залізняк Г.М.* Екологічний чинник у системі соціальних пріоритетів киян. <http://uainsur.com/public/03/08/23/14>.

Отримано 21.06.2005 р.

Ю.Б. Калениченко

Экологическое страхование и проблемы его развития в Украине

В статье рассмотрены основные проблемы внедрения экологического страхования в Украине и пути их решения.